

כמה מילים משפת האם

עטלעכע ווערטער אויף מאַמע־לשון

מתרגם: אורן ירמיה

אירנה קלפפיש נולדה בגטו ורשה בשנת 1941 והשתקעה בניו־יורק עם אמה בשנת 1949. קלפפיש גדלה בין שפות רבות, מביניהן בחרה ואימצה את היידיש (וזאת בניגוד לשפה שבה דיברה עם אמה – פולנית). בשנת 1970 קיבלה תואר דוקטור בספרות אנגלית, וכיום היא פרופסור ללימודי נשים, מגדר ומיניות בברנרד קולג' – שלוחה של אוניברסיטת קולומביה, ניו־יורק. לצד עבודתה האקדמאית קלפפיש היא מסאית, אקטיביסטית ואחת מעמודי התווך של הקאנון הלסבי־יהודי בארצות־הברית. היא הייתה ממקימות הקבוצה "די ווילדע חיות" (חיות הפרא) יחד עם מאלניקאיה/קנטרוביץ' ואדריאן ריץ', מהכותבות המרכזיות באנתולוגיה פורצת הדרך "Nice Jewish Girls: A Lesbian Anthology" (1982), ואחת מעורכות הספר "The Tribe of Dina: A Jewish Women's Anthology" (1986). כמו כן, קלפפיש הייתה ממקימות הארגון "ועידת הנשים היהודיות לסיום הכיבוש בגדה המערבית ובעזה", ומהעורכות המייסדות של כתב העת הפמיניסטי "Conditions: a feminist magazine of writing by women with a particular emphasis on writing by lesbians"

מחזור השירים שחלקו מתורגם כאן, "A Few Words in the Mother Tongue", כולל כמה משיריה המוכרים והחשובים ביותר של קלפפיש. חלקים מהמחזור פורסמו לראשונה ב־1986 באנתולוגיה "שבט דינה", והמחזור בשלמותו התפרסם בספרה של קלפפיש ב־1990. לאורך חייה קלפפיש תמיד ניצבה בצומת בין שדות שונים, כולם מצומצמים ומוגבלים מדי למידותיה שלה. היא הייתה לסבית מדי לחוגים היידישיסטיים, שמאלנית מדי למי שביקש ממנה לדבר כניצולת שואה, יהודית מדי לפמיניזם הליברלי הלבן, ויידישיסטית מדי למי שביקש שירה אמריקאית באנגלית בלבד. מחזור השירים שבעמודים הבאים מנכיח את כל הזהויות האלו ואת רגעי הסכנה והשבירה שבהם. השירים, שבמקור נכתבו באנגלית אשר בה משולבת יידיש, מבקשים להנכיח את הכאב שבהגירה ואת כוחה של השירה. שני ערוצים אלה נפגשים בשירים ברצון לביטוי עצמי, אבל בה בעת, מבקשים מהקוראים לא להשתמש בהם רק כדי להזדהות עם הכאב של עצמם. להיפך, קלפפיש קוראת למגע בין שתי השפות להזכיר שאין מקום שבו באמת יש רק שפה אחת. במקור האנגלי, המילים ביידיש נכתבו בצורה פונטית באותיות אנגליות ובכתב נטוי. מתוך כך גם מי שאינה יודעת יידיש יכלה לקרוא את השירים בקול רם. כך מדי פעם מילים ביידיש שמקורן בשפות אירופאיות מהדהדות מילים באנגלית. במהלך השירים קלפפיש משחקת עם ההדהוד, כשהיא מדגישה את דמיון המקורות או את שקריות הדמיון

בין המילים. בעת התרגום לעברית אפקט זה של דמיון ושונות עבר לשפה החדשה, אך כמובן גם נהפך על ראשו. כתיבת היידיש על פי כללי האיות שלה יוצרת מצב שבו קורא עברי שאינו מכיר את השפה אינו יכול לבטא נכונה את המילים אפילו (ואולי מכיוון) שהן כתובות באלף-בית המוכר לו. ומבלבל אף מזה, מילות היידיש שיש להן מקור בעברית או בארמית כתובות באיות העברי שלהן, אף שהדרך לבטאן שונה מזו של העברית העכשווית. זאת ועוד, העתקת היידיש והתרגום מאנגלית מציבים על הדף מילות יידיש בעלות מקור בעברית לצד מילים בעברית עכשוויות – לפעמים זהות, לפעמים רק דומות, ולפעמים שונות עד מאוד. כדי להקל על הקריאה, מילות לשון־הקודש ביידיש מוצגות בשיר עצמו בכתיב התקני שלהן, ובסוף השיר מופיעות הערות לגבי האופן שבו יש לבטאן ביידיש. כמו כן, בכמה נקודות התרגום לעברית דרש השארת מילים נבחרות באנגלית. במקרים הללו העתקתי את האנגלית פונטית ובכתב נטוי, כדי שהקוראת תדע להבחין מתי השפה המיוצגת היא יידיש ומתי אנגלית.

א"י

מתוך: די רייזעאהיים / המסע הביתה

1. דער פֿענסטער / החלון

היא מביטה מבעד לחלון.
הכל הוזה, נוכח.
צלו של העבר
מוטל במקום אחר.

זו היא השממה
היא חושבת.

ולשונותינו נעשו
יבשות השממה
יבשה את לשוננו ואנחנו
שכחנו דבר.

היא מביטה מבעד לחלון.
הכל הוזה.

2. ווידער אַ מאָל / שױב

ווידער אַ מאָל
היא מְנַסָּה לְהַתְעֵלוֹת מֵעַל הַנְּסֻבוֹת

יותר מְדִי עַל כֶּף הַמֵּאזְנִים
הַבִּקּוּר

יעֵדן פֿרימאַרגן
כֹּל בִּקּוּר

לְרֵאוֹת מָה נִתֵּן לְחַלֵּץ
מִמַּחְשָׁבֵי הַצְּפוּפִים
שֶׁל הַלֵּא יְדוּעַ
פֶּון אִיר זִיכְרוֹן
מְזֻכְרוֹנָה.

שֵׁם נִמְצָאת
דִּי גֵאנְצֵע גְעִשִׁכְטע

פֶּון פֿאַלק
הַהִיסְטוֹרִיָּה הַשְּׁלֵמָה
שֶׁל הָעָם.

ווידער אַ מאָל
היא מוֹשִׁיטָה יְדִים

וּמְנַסָּה לְאַחֵז
לְהֶאֱחֹז

כְּאָדָם

טוֹבֵעַ

בְּקֶרֶשׁ דֶּק.

אַבער דער ים איז גרויס
אַבל הַיָּם גְּדוֹל

אַון די וועלט
וְהָעוֹלָם

אַפלו גרעסער
אַפלו גְּדוֹל יוֹתֵר

אַפלו גרעסער.

זְכָרוֹן [זִיקָאָרן]
אַפלו [אַפִּילֵע]

6. זי שעמט זיך / היא חשה בושה

זי שעמט זיך.

היא שְׁכָחָה
אַלץ פֿאַרגעסן

שְׁכָחָה אֶת הַכֹּל.

עם מי אוכל לְדַבֵּר?
היא תוֹהָה.

די מאַמע האַמָּא

דער טאַטע האַבָּא

די באַבע הַסְּבִתָּא

דער זיידע הַסְּבָא

די אבות האַבוֹת הַקְּדָמוֹנִים

אַלץ

אַלץ פֿאַרגעסן
שְׁכָחָה אֶת הַכֹּל

די גאַנצע משפּחה
כֹּל הַמִּשְׁפָּחָה כְּלָהּ

דאָס פֿאַלק

הָעָם

מיט וועמען

קען איך רעדן?

עם מי אַני יְכוּלָה לְדַבֵּר?

די מתים פֿאַרשטייען

מיר אפילו ניט

אַפלו הַרוּחוֹת

אַינן מְבִינוֹת אוֹתִי.

אַבוֹת [אַוועס]
מִשְׁפָּחָה [מישפּאַכע]

7. אין דער פֿרעמד / בין זרים

ווי אזוי?

איך

היא תוהה

עלי לדבר?

וועלכע ווערטער

באלו מלים

עלי להשתמש

אין דער פֿרעמד

בין זרים?

זאג

בלויז דעם אמת

אמרי

רק את האמת

קנין ליגן ניט

בלי שום שקר.

זי געדענקט

היא זוכרת

די לעקצייס

את השעוירים

די פרינציפן

את העקרונות

און זי שווייגט

והיא נשארת

בשקט.

אמת [עמעס]

8. די צונג / הלשון

זי שווייגט.

די ווערטער פעלן איר.

חסרות לה המלים

והיא יכולה לחלץ רק

צלילים

צלילים ללא צורה:

א

דערקלאנג

הצליל

אָ

דאָס וואָרט

המלה

ו

די צונג

הלשון

אָ

דאָס לשון

השפה

ע

די טרען

הדמעות.

לשון [לאָשן]

עטלעכע ווערטער אויף מאמע-לשון / כמה מילים משפת האם

למשל: לְמוֹשֶׁל

יידישקײט דָּרָךְ חיים שְׁהִיא
יְהוּדִית תְּמִיד אֶפְשָׁר לְהִתּוֹכַח

די קורבע הזונה

אָשָׁה שְׁמֻכְיָה בְּתִשׁוּקוֹת שְׁלָהּ

אין מארק שם היא קונה
די קארטאָפֶל און חלה
(כן, תפוחי אדמה וחלה)

די יידענע הִיהוּדִיָּה הָאָשָׁה הִיהוּדִיָּה
בורה שְׁתִּלְטֶנִּית בְּלִי גְבוּלוֹת
בואו נודה באמת: כל אשה היא כזו

די קארטאָפֶל הַעֲזוֹר הַחֲמֹרִי
כנגד יידישקײט

די יענטע הֶרְכָּלִנִית הַעֲסָקִנִית

זו שִׁידוּעֵת מַה לַעֲשׂוֹת

מיט ציבעלעס עם בצלים
שְׁמֻבִיאִים טרערן צו די אויגן
דְּמָעוֹת לַעֲיִנַיִם כְּשֶׁהִיא רוֹאָה

ושלא מְשֻׁנָּה מַה, יֵשׁ לָהּ תְּכֵנִית

כמה קטן הכל בעצם

ווייניקער און ווייניקער

פחות ופחות

די לעזביאַנקע זאת שְׁגָרָה
עם חֲבֵרָה קְרוּבָה אִם כִּי מַעוֹלָם לֹא
הִשְׁתַּמְשְׁנוּ בַּמָּלָה הַזֹּאת

דאָס ווייבל הַפֶּלָה

אוּ הָאָשָׁה הַקֶּטָּנָה

די חלה קלועה
ווי איר האָר פֶּאָר דער חתונה
כְּפִי שְׁשׁוּעָרָה הִיָּה לְפָנַי הַחֲתָנָה
כְּשֶׁהִיא הִיָּתָה אֲזָא שִׁינ מִיִּידֵל
כִּזוּ נַעֲרָה יָפָה

אין דער היים בבית

היכן שְׁהִיא עוֹשָׂה הַכֹּל כְּדִי לְשָׁמֵר עַל

יידישקײט בַּחַיִּים

די לאַנגע שוואַרצע האָר
הַשְׁעָר הַשְּׁחֹר הָאָרֶךְ
די לאַנגע שוואַרצע האָר

אַ ווייבל חלומט
די קאַרטאָפֿל
די חלה
ייִדישקייט

זי חולמט
די האָר
די לאַנגע שוואַרצע האָר
זי חולמט
זי חולמט
זי חולמט

למשל [לעמאַשל]
חלה [כאַלאַ]
חתונה [כאַסענע]
חלומט [כאַלמט]
מורא [מוירע]

אַ פֿרוי חלומט אַשָּׁה
חולֶמֶת על איר אָרט אויף דער וועלט
מקומָה בְּעוֹלָם
און זי האָט מורא וְהיא מִפְּחַדָּת
כֵּל כֵּךְ מִפְּחַדָּת מֵהַמְּלִים

קורבע
ייִדענע
יענטע
לעזביאַנקע
ווייבל

זי חלומט הִיא חוֹלֶמֶת
און זי האָט מורא וְהיא מִפְּחַדָּת
איר אָרט
די וועלט
די היים
דער מאַרק

אַ מיידל חלומט
אַ קורבע חלומט
אַ ייִדענע חלומט
אַ יענטע חלומט
אַ לעזביאַנקע חלומט

פֶּראַדעל שטאַק

סופרת ומשוררת יידיש. נולדה ב־1890 בסקאלה שבגליציה. היגרה לניו־יורק בשנת 1907. התפרסמה בכך שהייתה הראשונה שכתבה סונטה ביידיש. הוציאה לאור את ספרה דערצײלונגען (סיפורים) בשנת 1919, ביידיש. עברה לכתוב באנגלית ופרסמה את ספרה "For Musicians only" בשנת 1927. אושפזה ונפטרה בסניטריום בסביבות 1930.*

שפה היא המולדת היחידה.

– צ'סלב מילוש

הם אומרים את זה כאלו זו פעלה קלה: כמה
חלקי משפטים חפן אזכורים של
אדם באשר הוא אדם. אבל בשבילי זה לא היה
דבר פשוט יותר דומה לנסיון
לגמץ את המרחק מכאן
לפנת הרחוב או בין שני צלילים.

תחשבו על זה: היים מול הום המשמעות
אותו הדבר כמוכן בדיוק
אבל חלוף התנועה היה האוקיינוס
בו טבעתי.

נסיתי. באמת נסיתי.
בתחלה נזהרתי עם היידיש אבל אתם
יודעים זה קשה. את כותבת גאס
ופתאם סטריט מהדהד לך
בלוי שום תהודה. וגם – בואו נודה בזה –
הזכרון כושל.
את מנסה לעקב אחרי ההבדלים
כמו גאט לעמת גאד או הויז לעמת האוס

* לאחר פרסום מחזור שירים זה התגלה מידע ביוגרפי חדש על פרדל שטוק, בין השאר שהיא חיה שנים נוספות מעבר לתאריך המצוין ושניתוקה מהחוגים האינטלקטואליים היידישיסטיים לא היה מוחלט כפי שנראה היה בעת כתיבת השיר של קלפפיש (הערת המתרגם).

אָבֵל הֵם מִטְשֻׁטְשִׁים וְאֵת מִתְחִילָה לְהַגִּיד
אֵלַי כְּשֵׁאת מִתְכַּוֵּנֶת לַגַּעֲסֵעֵלֶע אוֹ אֲנִי־נִי
כְּשׁוֹז לַמַּעֲשֵׂה בּוֹלַעֲבֵאָר.

וְלִפְנֵי שְׁתַּדְּעִי
אֵת נִמְצֵאת עַל שְׁבִיל לֹא שְׁלָךְ
עוֹמֶדֶת מוֹל בֵּית לְבָנִים
מִשְׁקוֹף הַדֶּלֶת כְּמַעֲט מְכָר
עֲדִין אֵין בִּיכְלִתָּךְ לְמַקָּם אוֹתוֹ
בְּדִיוֹק. עוֹבְרֵי אֶרֶץ עוֹצְרִים.
מְדַאָּגִים הֵם מְדַבְּרִים אָבֵל אֵת
כְּבֹר שְׁמֵעֵת אֵת הַכֹּל בְּעֵבֶר הַתְּנוּעוֹת
מִתְחַלְפוֹת מַעֲלָה וּמַטָּה הַהִבְדָּל
בְּצִלִּיל הַגְּרוֹנִי כֹל כֹּךְ מְעֵדָן
וְעֵכְשׁוֹ זֶה שׁוֹם דְּבָר
זֶה שׁוֹם דְּבָר חוּץ מִלְּהֵג.
וְכֹךְ אֵת מִשְׁלִימָה עִם זֶה.
אָבְדָת. הַפַּעַם אֵת בְּאֵמֶת
לֹא יוֹדַעַת אֵיפֶה אֵת.

אֶרֶץ אוֹ יָם הַבַּיִת צָף לְפָנֶיךָ.
יִתְכַּן שְׁפַעַם יִשְׁבֶּתָּ בַּחֲלוֹן הַזֶּה
וְהָיָה זֶה הַבַּיִת שְׁלָךְ מִמֶּנּוּ צְפִית
עַל הַסְּטָרִיט אוֹ עַל הַרְחוֹב אוֹ עַל הַגַּעֲסֵעֵלֶע. אוֹלֵי
זֶה הָיָה מְבוֹי סְתוּם אוֹ אוֹלֵי קַצּוֹר דְּרָךְ.
אוֹלֵי לֹא.

תְּנוּעָה בְּדֶלֶת. הֵם עוֹמְדִים שָׁם
מְנַפְנְפִים בִּידֵים הַפֶּה שְׁלֵהֶם נִפְתָּח וְנִסְגָּר:
קָאָם אֵין! קָאָם אֵין! אֲנִי מְבִינָה זֹ
קְבֵלֶת פְּנִים. אֶ דַּאָנֶק! אֶ דַּאָנֶק!
אֶמְרָתִי עַד שְׁשִׁמְעָתִי
מֵאֲחוֹר אֵת הַשַּׁעַר נִנְעֵל.

ורשה, 1983: אומשלגפלאץ

אין טרעבלינקע בין איך ניט געווען
(בטרבלינקע מעולם לא הייתי)

– ה. לייוויק

שום זועות הפעם.

השנה היא 1983. יוני. קיץ.
ורשה מתוחה אבל לגבי "סולידריות",
לגבי חנינה קולקטיבית.

חומת לבנים קטנה ולבנה.
שני שלטים בפולנית וביידיש
שעולה לפיהם שמכאן
זיינען זיי געפארן קיין טרעבלינקע.
שני גרות גוציים בכל צד
כבוים. המדרה
מדליק אחד מהם במצית.
הרוח שבה ומכבה אותו.

יש תחנת דלק עם משאבת גז
ממש שם מאחור. בנין
בצד. יתכן שמאז
אפשר אן עדות. אפשר שהיה עד.
ויש מסלול
אני חושבת.

אני לא בוכה. על מה יש
לבכות? רחוב רגיל.
אנשים עוסקים בענינים
לאחר ארבעים שנה
מתוחים לגבי חנינה.

יִתְכַּן שֶׁהָרְחוּב הַזֶּה הֵיּה יִכַּל לְהֵיוֹת בֵּיתִי.
יִתְכַּן שֶׁהָרְחוּב הַזֶּה הֵיּה יִכַּל לְהֵיוֹת נִקְדַּת הַפְּתִיחָה
שֶׁל הַמִּסָּע שְׁלִי לְמוֹת.
עָלִי לְזִכֹּר:
הוּא לֹא זֶה וְלֹא זֶה.

אֲנִי חִיָּה בִּבְשֶׁת אַחֲרֵת.
הַשָּׁנָה הִיא 1983. עֲכָשׁוּ אֲנִי רַק מִבְּקָרֵת.
הַהִיסְטוֹרְיָה לֹא עוֹצֶרֶת בְּשִׁבִּיל אֶף אַחַת.

Umschlagplatz (גרמנית) – רציף השילוח למחנות הריכוז, במקרה הזה, לטרבלינקה.
אפשר [עפשער]
עדות [איידעס]